

PIELGRZYMKI I MIEJSCA ŚWIĘTE W ROSJI – KRÓTKI RYS HISTORYCZNY

Rozprawy Społeczne, Nr 1 (VI), 2012

Edyta Klimiuk

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Streszczenie: Potrzeba obcowania z sacrum, chęć duchowego doskonalenia się, wiara, że są miejsca, gdzie modlitwa szybciej dociera do Boga – wszystko to przyczyniło się do powstania i uкорzenia się zjawiska pielgrzymowania. Na Rusi, wprowadzonej w krąg kultury wschodniego chrześcijaństwa, także podtrzymywane były tradycje pątnicze. W artykule ukazano krótki zarys rozwoju peregrynacji w Rosji z uwzględnieniem pielgrzymek poza granice kraju i do własnych narodowych sanktuariów. Zwraca się uwagę na czasy współczesne, w których zmiana systemu politycznego, otwarcie granic i wolność wyznania wpłynęły na odrodzenie zwyczaju nawiedzania miejsc świętych. W artykule przedstawiono również cztery monastery, pozostające do dnia dzisiejszego głównymi centrami rosyjskiego prawosławia.

Słowa kluczowe: chrześcijaństwo, miejsca święte, pielgrzymki, prawosławie w Rosji, zagraniczne peregrynacje Rosjan, monastery Rosji

Wstęp

Powstanie świata i pojawienie się człowieka przedstawione w Księdze Rodzaju stanowi religijny i jednocześnie literacki opis aktu tworzenia z niczego (łac. *creatio ex nihilo*). Ta biblijna kosmologia jednoznacznie wskazuje na pochodzenie wszechświata i istoty ludzkiej od transcendentnego i jedyne go Boga¹, będącego tym samym źródłem i przyczyną wszechrzeczy. Tradycja judaistyczno-chrześcijańska podkreśla bliskie i pełne miłości związki stworzenia ze swoim Stwórcą, co wyrażone zostało w obrazie Edenu – rajskiego ogrodu, uformowanego dla prarodziców. Nieposłuszeństwo pierwszych ludzi przyczyniło się do zerwania tej niepowtarzalnej więzi, pociągnęło za sobą wygnanie i utratę rajskiego miejsca, które od tej pory stało się synonimem straconej radości i niewinności. Odzyskanie Raju i powrót do miejsc szczęśliwości jest równoznaczne z odzyskaniem pierwotnej jedności z Bogiem, a to stanowi cel wszystkich wierzących.

Idea powrotu do utraconego Edenu towarzyszy ludzkości od wieków. Ziemskim, zmaterializowanym znakiem tego dążenia wydają się tzw. miejsca święte (łac. *loca sacra*) – sanktuaria, klasztory, świątynie, przyciągające pielgrzymów czasami z najodleglejszych zakątków świata. F. i G. Lanzi piszą: „Stworzenie było w objęciach Stwórcy w całkowitej zażyłości, jak to dobrze ilustruje Księga Rodzaju: Bóg przechadzał się z Adamem w ziemskim raju, który był szczęśliwym mieszkaniem. Potem przyszedł grzech i wygnanie. Od tamtej pory to szukanie utraconej ziemi pochodzenia, ojczyzny, ziemi Ojca, naznaczyło ludzkość. Człowiek jest stale w drodze, pragnąc tam wrócić. Ze względu na sposób powstania i życia sanktuaria są jakby zadatkami i znakami możliwości tego powrotu” (Lanzi 2006, s. 9).

Chrześcijanie początkowo pielgrzymowali do miejsc naznaczonych ziemską działalnością i życiem Chrystusa. Wraz z rozwojem i umacnianiem się chrześcijaństwa, na terytoriach poszczególnych państw zaczęły powstawać ośrodki kultu związane ze śmiercią męczenników, życiem świętych, relikwiami, cudami czy objawieniami.

W początkach istnienia chrześcijaństwa idea pielgrzymowania miała bardzo ograniczony charakter. Wzmożenie ruchu pielgrzymkowego przypadło na IV wiek, tj. okres panowania Konstantyna Wielkiego, który nie tylko przyznał wolność wyznawcom Chrystusa (313 rok), ale także aktywnie wspierał rozwój Kościoła poprzez finansowanie budowy świątyń, oraz korzystne regulacje prawne, co w dużej mierze przyczyniło się do formowania jego ekonomicznej bazy i powstawania infrastruktury służącej wiernym. Nie bez znaczenia był również osobisty przykład matki cesarza Konstantego – Heleny, która w 326 roku odbyła pielgrzymkę do miejsc w Ziemi Świętej, a następnie objęła je opieką. Ważne znaczenie miały przeprowadzone wówczas prace wykopaliskowe, dzięki którym odnaleziono szereg relikwii, m.in. relikwie drzewa Krzyża Świętego, w późniejszych wiekach podzielone na liczne kawałki i przewiezione do wielu świątyń poza Ziemią Świętą (Jackowski 2003, s. 12-13).

Należy jednak podkreślić, że pielgrzymowanie, wędrowanie motywowane czynnikami religijnymi sięga czasów dużo wcześniejszych niż chrześcijaństwo. Jest ono jedną z najstarszych form oddawania czci bogom i towarzyszy ludzkości na wszystkich etapach jej historycznego rozwoju w różnych zakątkach globu ziemskiego, a szczególne znaczenie zyskało wraz z pojawieniem się wielkich religii świata (Jackowski 2003, s. 11-14; Kosiewicz 2003, s. 29-32).

Niniejszy artykuł stanowi krótki zarys historycznego rozwoju rosyjskich tradycji pielgrzymowania do świątowych i własnych narodowych centrów pra-

¹ Idea monoteizmu, tj. jedynobóstwa, zawarta w księgach Starego Testamentu, wyróżniała się na tle ówczesnych wierzeń, w których czczono wielu bogów i różne bóstwa.

wosławia z uwzględnieniem czasów współczesnych. Wskazuje na najważniejsze czynniki kształtujące te tradycje, a także zapoznaje z czterema najważniejszymi prawosławnymi monasterami w Rosji.

Rosyjskie tradycje pielgrzymowania

Oficjalne przyjęcie chrztu² w 988 roku było jednym z ważniejszych wydarzeń określających dalszy kierunek rozwoju Słowiańszczyzny wschodniej. Ruś Kijowska³ trafiła w krąg cywilizacji bizantyjskiej⁴, co znalazło odzwierciedlenie w tworzonym ówczesnie systemie politycznym i funkcjonowaniu instytucji państwowych i kościelnych (Madej 1993, s. 28). Z biegiem czasu chrześcijaństwo zaczęło kształtować także obrzędowość religijną i pielgrzymowanie do miejsc świętych, znajdujących się na terytorium Cesarstwa Bizantyjskiego, stało się tradycją również Rusinów. Trzema głównymi punktami docelowymi peregrynacji dla Słowian wschodnich przez wieki były Konstantynopol (zwany Carogrodem), Ziemia Święta (Palestyna, Jerozolima) i Święta Góra Athos (ros. Afon). Wymienione ośrodki w istotny sposób wpłynęły na kształt ideologiczny chrześcijaństwa na Rusi. A. Poppe zauważa: „więzy łączące kościoł ruski z kościołem bizantyjskim w ciągu stulecia uległy zacieśnieniu, i to nie tyle dzięki powiązaniom instytucjonalnym, ile pogłębiającym się związkom ideowym ruskiego ruchu monastycznego z ośrodkami monastycyzmu bizantyjskiego. One to właśnie przesądziły o wierności Rusi ortodoksji w jej bizantyjskiej wykładni” (Poppe 1968, s. 234). W XIII wieku niewola mongolska i zależność od Złotej Ordy na jakiś czas odgrodziła wiernych od prawosławnych świętych miejsc Wschodu. Poczynając od połowy XIV wieku zwyczaj nawiedzania ośrodków kultu, znajdujących się poza granicami państwa ruskiego zaczął powoli odradzać się, jednakże poważne zmiany na Bliskim Wschodzie związane z umacnianiem się i wpływami islamskiego imperium osmańskiego, a także cała seria wojen

rosyjsko-tureckich, prowadzonych z przerwami od XVII do XIX wieku, nie pozostawały bez wpływu na podtrzymywanie tradycji podróży pątniczych. Znaczna poprawa nastąpiła dopiero w drugiej połowie XIX i początku XX wieku. Wówczas to pielgrzymowanie do Ziemi Świętej upowszechniło się także wśród najniższej warstwy społecznej – chłopów. Duże wsparcie rosyjskim pielgrzymom okazywała Rosyjska Duchowna Misja w Jerozolimie⁵ i Imperatorskie Prawosławne Towarzystwo Palestyńskie⁶. Skarb państwa wydelał duże środki materialne na zakup ziemi i budowę różnego rodzaju obiektów o charakterze sakralnym i świeckim. Służyły one licznie przybywającym pątnikom i tworzyły zakątek ojczyzny na obcym terytorium, zwanym *Rosyjską Palestyną* (*Русская Палестина*).

Odwiedzanie odległych ziem wiązało się z nie małym trudem, wyrzeczeniami, pociągało za sobą koszty i różnego rodzaju niebezpieczeństwa, toteż ci, którym udało się tam dotrzeć, stawali się niejako wysłannikami większej wspólnoty wiernych i uważali za swój obowiązek przekazanie wszystkiego, co widzieli. Osoby wykształcone spisywały relacje z własnych wypraw, co przyczyniło się do powstania nowego gatunku literatury staroruskiej – tzw. *choźdienij* (*хождения*). Spośród znanych około 70 tego typu utworów do najstarszych zalicza się *Wędrówkę ihumena ruskiej Daniela*⁷, który z faktyczną dokładnością opisywał zabytki i miejsca według tradycji kościelnej, związane z życiem i działalnością Chrystusa i innych postaci biblijnych, tworząc tym samym przewodnik dla przyszłych pielgrzymów⁸. Autorami późniejszych *choźdienij* byli i duchowni, i osoby świeckie, a jako gatunek piśmiennictwa staroruskiego stanowiły one nie tylko źródło wiedzy o innych krajach, ale także odegrały ważną rolę w rozwoju ówczesnej prozy (Nieuważny 1994, s. 82-83).

Równoległe z dalekimi wyprawami umacniał się ruch pielgrzymkowy wewnątrz kraju, czemu sprzyjało powstawanie kolejnych centrów prawosławia. Szczególnie znaczenie dla podkreślenia ważności

² Przyjęcie chrześcijaństwa było przemyślaną strategią w rozwoju powstającego państwa. Podyktowane było względami politycznymi i utilitarnymi – zjednoczenie poddanych, dzięki wspólnemu kultowi religijnemu, oraz podniesienie rangi Rusi i umocnienie jej pozycji na arenie międzynarodowej (Nizioł 2004, s. 20-21).

³ Początki dzisiejszej Rosji sięgają przełomu IX i X wieku i związane są z powstaniem Rusi Kijowskiej, pierwszej organizacji państwowej wschodnich Słowian. Słowo *Ruś* używane jest dla nazywania także późniejszych struktur państwowych tworzonych na obszarach Europy Wschodniej w okresie rozbitcia dzielnicowego i niewoli tatarsko-mongolskiej (XII-XV w.). Długotrwały proces jednoczenia oddzielnych ziem wokół Moskwy zakończył się na początku XVI wieku i, jak pisał Bazylow, „od tego czasu zaczyna się już historia monarchii rosyjskiej”. Wielkie Księstwo Moskiewskie dało początek państwu wielkoruskiemu. Słowo *Rosja* (forma greckiej nazwy Rusi, tj. Roussia) od XV do XVII wieku było używane zamiennie z nazwami Ruś, Państwo Ruskie, Państwo Moskiewskie. Obecnie słowo *Ruś* traktuje się jako nazwę etniczną, a *Rosja* jako nazwę państwa (Bazylow 1982, s. 174, *Britannica - edycja polska*, 2003, T. 36, s. 413).

⁴ Wybór Bizancjum był świadomą decyzją Włodzimierza Wielkiego, któremu „zależało na tym, by nie popaść w polityczną zależność od Zachodu. Ruś okazała się wystarczająco silna, by dokonać wyboru i przyjąć chrześcijaństwo nie z Zachodu, jak inne państwa słowiańskie, lecz ze Wschodu, unikając przy tym zależności lennej od Bizancjum” (Nizioł 2004, s. 21).

⁵ *Русская духовная миссия в Иерусалиме* – misja, powołana w 1847 roku na mocy dekretu cara Mikołaja I i przy ogromnym zaangażowaniu arcybiskupa Porfiryja Uspienskiego, miała za zadanie nie tylko pomoc rosyjskim pielgrzymom, ale również wzmocnienie prawosławia na terenach Ziemi Świętej, wypełnienie misji Imperium Rosyjskiego jako obrońcy prawosławia. Misja także dzisiaj pomaga i wspiera rosyjskich pielgrzymów. Oficjalna strona: <http://www.rusdm.ru/>

⁶ *Императорское Православное Палестинское Общество (ИППО)* – powołane w 1882 roku Towarzystwo ze zmieniającymi się nazwami funkcjonuje do dnia dzisiejszego. Oprócz pomocy pielgrzymom jego działalność ukierunkowana była także m.in. na rozwój szkolnictwa, ochronę świątyń i miejsc świętych, budowę nowych obiektów sakralnych i domów pielgrzyma, rozwój wydawnictw, badania naukowe w zakresie historii, kultury, tradycji krajów śródziemnomorskich i Bliskiego Wschodu. Oficjalna strona: <http://www.ippo.ru/>

⁷ *Житие и хождение игумена Даниила из Русской земли* – utwór powstał w trakcie wędrówki 1106-1108 roku, był bardzo popularnym i wielokrotnie go przepisywano.

⁸ Warto podkreślić, że rosyjskie słowo *паломник* – pielgrzym, pochodzi od słowa *palma* w znaczeniu *gałązka palmowa/gałązka z drzewa palmy*, i oznacza *tego, który niesie gałązkę palmową*; początkowo określało ono wędrowców udających się do Ziemi Świętej i było związane ze zwyczajem przywożenia stamtąd palmowych liści (por. np., <http://www.slovoblog.ru/krylov/palomnik/>; <http://www.familii.ru/component/poll/144-25848>).

własnych świątyń i monasterów miał upadek Konstantynopola w 1453 roku i zajęcie go przez wojska tureckiego sułtana. Ruś zaczęła uważać się za spadkobiercę wschodniego chrześcijaństwa, państwa zachowującego wierność prawdziwej wierze, kontynuatora tradycji Bizancjum, co zostało potwierdzone m.in. poprzez małżeństwo (1472 rok) dynastyczne Iwana III z Zofią Paleolog spokrewnioną z ostatnim cesarzem bizantyjskim, przejęcie dwugłowego orła na książęcej pieczęci, zmiany w ceremoniale dworskim, z czasem tytułowanie władcy jako cara, który rządzi „z bożej łaski”⁹ i pozostaje jedynym prawowiernym władcą wszystkich prawosławnych. Małżonka z rodu bizantyjskich cesarzy bardzo podniosła prestiż władcy i znaczenie Rusi na arenie międzynarodowej (Bazyłow 1982, s. 171). Pociągnięto to za sobą również umocnienie pozycji Cerkwi i niezależnienie się jej dzięki utworzeniu w następnym wieku (1589 rok) Patriarchatu Moskiewskiego. W kształtowaniu obrazu Rosji jako bastionu prawdziwej wiary, centrum światowego prawosławia z jej mesjanistyczną powinnością, ważną rolę odegrała także, stworzona w XVI wieku i przypisywana mnichowi Filoteuszowi¹⁰, koncepcja historiograficzna, znana jako „teoria trzech Rzymów”. W myśl tej idei po upadku starożytnego Rzymu i Konstantynopola, tj. drugiego Rzymu, Moskwa jako trzeci Rzym, jest ostatnim wybranym przez Boga miejscem rozwoju ludzkości w prawosławnej wierze (Nieuważny 1994, s. 117-118; Bazyłow 1982, s. 173). Znamienne było również, często pojawiające się w różnego rodzaju twórczości ludowej i literackiej, określenie „Święta Ruś”¹¹, kolejny raz podkreślające zakorzenienie narodu rosyjskiego w tradycji chrześcijańskiej.

Wszystko to wpłynęło na wzrost znaczenia własnych, narodowych sanktuariów, do których podróżowali przedstawiciele różnych warstw społecznych, nie wyłączając książąt i carów. Natężenie wewnętrznego i zewnętrznego ruchu pielgrzymkowego w Rosji przez kolejne wieki było zmienne, jednakże zawsze stanowiło ono nieodłączny element duchowości wiernych. Wiek XX wraz z nowym systemem politycznym przyniósł duże zmiany w życiu

religijnym. Prawosławie jako część carskiej, burżuazyjnej i niewolniczej przeszłości miało zniknąć z życia i umysłów ludzi, stąd prześladowania wierzących, usuwanie osób duchownych, wyburzanie świątyń lub zmiana ich przeznaczenia. Pielgrzymowanie w czasach ZSRR, choć nie zamarło, zostało bardzo ograniczone i nabrało cech działania tajnego, nielegalnego.

Rosja współczesna – odrodzenie ruchu pielgrzymkowego

Lata 90. XX wieku przyniosły w Rosji wolność wyznania i przyczyniły się do odnowy życia duchowego wyznawców prawosławia i innych religii. Należy jednak podkreślić, iż na tle pozostałych wyznań prawosławie zajmuje szczególne miejsce, zarówno ze względu na liczbę osób deklarujących swój związek z nim, jak również jego historyczną rolę jako religii narodowej. M. Nizioł pisze: „Kościół nieprzerwanie uważany jest za jedną z niewielu instytucji, które Rosjanie szanują; mogą nie uczęszczać na nabożeństwa, ale większość uważa prawosławie za ważny element prawdziwej rosyjskiej tożsamości. Pośród pustki duchowej i kryzysu tożsamości (...) Kościół jest cennym wsparciem” (Nizioł 2004, s. 76). Odnowa dotyczy także materialnego dziedzictwa prawosławia – do dnia dzisiejszego trwa odzyskiwanie, odbudowa i zakładanie nowych prawosławnych cerkwi, obiektów sakralnych. W pracach remontowych i tych na rzecz świątyni czy monasteru udział biorą nie tylko duchowni, ale nierzadko osoby świeckie, tzw. *trudniki* (*трудники*), którzy bezpłatnie i dobrowolnie oferują swoją pomoc, a przy dłuższych pracach w klasztorze mieszkają tam, biorą udział w codziennych nabożeństwach i modlitwach¹².

Nawiedzanie znanych i tych mniej popularnych miejsc świętych ma dziś charakter indywidualnych, rodzimych czy grupowych wyjazdów, organizowanych przez firmy, biura lub specjalne służby pielgrzymkowe, zarówno te świeckie, jak i działające przy Cerkwi. Oferują one różnego rodzaju trasy pielgrzymkowe po rosyjskich prawosławnych sanktuariach i ważnych, historycznych dla rosyjskich pielgrzymów szlakach pątniczych za granicą. Obecnie, tak jak i w ubiegłych wiekach, najwięcej Rosjan udaje się do Ziemi Świętej¹³, niezmiennie ważnym ośrodkiem dla męskiej części wierzących pozostaje Święta Góra Athos z rosyjskim klaszturem św. Panteleimona, część pielgrzymów jeździ także do włoskiego

⁹ O początkach kształtowania na Rusi szczególnego autorytetu władcy i przypisywaniu mu boskiego pochodzenia patrz, np. Poppe (1968), s. 223-234.

¹⁰ B. Uspienski właściwego autora koncepcji *Moskwa – Trzeci Rzym* upatruje nie w Filoteuszu, lecz w Simonie, ihumenie klasztoru Troicko-Siergijewskiego. Wersja Filoteusza byłaby zatem kolejną redakcją omawianej idei (Uspienski 1999, s.70-71).

¹¹ Idea *Świętej Rusi*, chociaż często łączona z koncepcją *Moskwa – Trzeci Rzym* w rzeczywistości powstała wcześniej, wraz z umacnianiem się chrześcijaństwa, jego rozkwitu na ziemiach ruskich. Okres niewoli, stałe najazdy, grabieże wpłynęły na pojawienie się myśli o upadku Rusi, który może powstrzymać jedynie powrót do Boga, zwrócenie się ku prawdziwej, tj. prawosławnej wierze (Piekarska-Winkiel 2007, s. 22-23). Znany literaturoznawca i kulturoznawca Dmitrij Lichaczow tak charakteryzuje to pojęcie: „Co to jest ta „Święta Ruś”? To wcale nie to samo co Rosja; nie jest to cały kraj z tym, co jest grzeszne i niskie, i co zawsze w nim było. „Święta Ruś” – to zebrane w jedną całość wszelkie jej świętości. To jej monaster, cerkwie, kapłani, relikwie, ikony, naczynia liturgiczne, święci, święte wydarzenia z historii Rusi. Wszystko to niejako łączyło się pod pojęciem Świętej Rusi, uwalniało się od wszystkiego co grzeszne, stawało się czymś nie ziemskim i oczyszczonym, zaczynało istnieć poza ziemią, rzeczywistością i było nieśmiertelne.” (tłum. E.K.), <http://www.bibliotekar.ru/zhizneopisaniya/1.htm>

¹² Według danych z 2008 roku do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego należą 804 monaster, z czego, m.in. 234 męskich i 244 żeńskich znajduje się na terytorium Rosji. Z Rosyjską Cerkwią związane są także monaster w krajach tzw. *bliskiej zagranicy*, tj. byłych republikach ZSRR, a obecnych członków WNP, i w krajach tzw. *dalekiej zagranicy*, tj. innych państwach Środkowowschodniej Europy i leżących poza nią. Por. <http://www.patriarchia.ru/db/text/508396.html>

¹³ Przed rewolucją 1917 roku w posiadaniu Rosyjskiej Misji Prawosławnej na Ziemi Świętej było ok. 70 działek, większość z nich została utracona w czasach ZSRR i na dzień dzisiejszy pozostało ich ok. 10. Warto podkreślić, że obecnie w Jerozolimie równolegle działają dwie Rosyjskie Misje Prawosławne – jedna związana z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym Patriarchatu Moskiewskiego i druga należąca do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego na Uchodźstwie.

miasta Bari, żeby pokłonić się relikwiom Mikołaja Cudotwórcy, jednego z najważniejszych świętych czczonych przez prawosławnych. Celem peregrynacji są również monasterium Ukrainy – głównie w Kijowie (Ławra Pieczerska) i świątynie na Krymie.

Ci, którzy z różnych przyczyn nie mogą wyruszyć w zagraniczną podróż, odwiedzają rosyjskie miejsca święte o znaczeniu lokalnym, regionalnym i ogólnokrajowym.

Najważniejsze rosyjskie monasterium

Życie monastyczne odegrało szczególną rolę w kształtowaniu rosyjskiej duchowości prawosławnej. Mnisi, poprzez życie pełne wyrzeczeń, poświęceń i modlitwy, stawali się misjonarzami wiary i wzorem do naśladowania. Taka postawa przyciągała innych, gotowych służyć Bogu i ludziom. Małe wspólnoty przeradzały się w monasterium, które stały się nieodłączną częścią rosyjskiej historii. Budowane przez mnichów i wiernych, wspierane przez carów były one miejscem nie tylko krzewienia wiary, ale także rozwoju kultury, nauki, wypełniały społeczne funkcje dzięki organizowanym w nich przytułkom, szpitalom, a jako właściciele ziemscy wpływały na rozwój ekonomiczny i polityczny kraju.

Przedstawione poniżej główne sanktuaria na stałe wpisały się w krajobraz rosyjskiej duchowości. Stanowią one część ogromnego i wartego poznania dziedzictwa rosyjskiego prawosławia.

Troice-Siergijewa Ławra (Троице-Сергиева лавра)

Położenie: około 70 km na północny wschód od Moskwy, miejscowość Siergijew Posad (od 1930 do 1991 roku nazwa miejscowości – Zagorsk).

Czas powstania i założyciel: około 1340 roku; Sergiusz z Radoneża (jeden z najważniejszych świętych rosyjskiego prawosławia, asceta, cudotwórca, odnowiciel życia monastycznego, wielki zwolennik zjednoczenia ziem ruskich, patron i opiekun Rusi).

Wybrane fakty związane z historią monasterium: od początku powstania do dnia dzisiejszego ławra pozostaje najważniejszym prawosławnym sanktuarium w Rosji, przez wieki była nie tylko duchowym, religijnym, ale także kulturalnym, oświatowym, ekonomicznym i politycznym centrum Rusi i Rosji;

- zwycięstwo Dymitra Dońskiego nad Tatarami w bitwie na Kulikowym Polu w dużej mierze przypisuje się modlitwom i błogosławieństwu Sergiusza, a także jego kazaniom, które doprowadziły do zjednoczenia sił ruskich; to zwycięstwo przyczyniło się do wzrostu znaczenia klasztoru i objęcie go opieką przez kolejnych władców;
- w latach 1608-1610 (okres Wielkiej Smuty) klasztor wytrzymał 16-miesięczne oblężenie wojsk polsko-litewskich, i w tym czasie także aktywnie wspierał pospolite ruszenie Minina i Pożarskiego przeciw polskiej interwencji;

- w czasie walki o tron Piotr I dwukrotnie znajdował w murach klasztoru schronienie;
- w 1744 roku monasterium został podniesiony do rangi ławry;
- w 1814 roku do ławry przeniesiono Moskiewską Akademię Duchowną;
- od 1920 do 1946 roku ławra była zajmowana przez instytucje świeckie, po II wojnie światowej zezwolono na odprawianie nabożeństw i wznowienie działalności seminarium.

Główne zabytki architektury: ławra otoczona jest potężnymi murami z 12 wieżami o łącznej długości 1,6 km;

- sobór Świętej Trójcy (XV wiek) to najstarszy budynek ławry, znajdują się w nim relikwie św. Sergiusza; bezcenną ozdobą jest ikonostas, wykonany pod kierunkiem A. Rublowa z jego ikoną *Święta Trójca*;
- sobór Zaśnięcia Bogarodzicy był ufundowany przez Iwana IV Groźnego, obok niego znajduje się grobowiec Godunowych;
- inne zabytki: dzwonnica (XVIII wiek), złożona z 5 kondygnacji, jest najwyższą budowlą ławry (88 m); refektarz o powierzchni powyżej 500 m kw. zbudowany bez żadnych kolumn podpierających sklepienie; kaplica nad cudownym źródłem.

Ciekawostki: z monasterium związany był największy twórca ikon – A. Rublow (oryginał jego znakomitej ikony *Święta Trójca* obecnie można oglądać w Galerii Trietiańskiej w Moskwie), a także inni artyści, pisarze; z klasztoru wyszło około 70 świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej;

- przez wieki klasztor był miejscem pielgrzymek zwykłych wiernych i osób z wyższych warstw społecznych, w tym samych książąt i carów, którzy nie szczędzili środków na budowę nowych świątyń i miejsc kultu;
- w strukturę Moskiewskiej Akademii Duchownej wchodzi nie tylko seminarium, ale także Szkoła dyrygentów chórów cerkiewnych i Szkoła pisania ikon;
- w 1993 roku ławra wpisana została na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Walaamski Monaster Przemienienia Pańskiego (Валаамский Спасо-Преображенский монастырь)

Położenie: północna Rosja, Republika Karelia, wyspa Walaam w północnej części Jeziora Ładoga.

Czas powstania i założyciel: brak jednoznacznych danych – wiadomo, że już w X-XI wieku na tych ziemiach były wspólnoty mnichów; udokumentowana historia klasztoru sięga XIV wieku; za założycieli uważa się świętych Siergija i Germana; wg legendy już w I wieku n.e. na wyspę przybył sam Apostoł Andrzej i pozostawił na archipelagu kamienny krzyż.

Wybrane fakty związane z historią monasterium: ze względu na położenie klasztor niejednokrotnie był niszczone i życie monastyczne na wyspie zamierało, np. podczas walk o strategiczny komunikacyjny

szlak zw. „od Waregów do Greków” (*путь «из варяг в греки»*), w czasie wojen rosyjsko-szwedzkich, czy w XX wieku w okresie władzy komunistycznej;

- w XIX wieku nastąpił religijny (odrodzenie tzw. *starczestwa*¹⁴) i ekonomiczny rozkwit monasteru, sprawnie funkcjonowały różnego rodzaju pracownie rzemieślnicze m.in. stolarskie, ślusarskie, jubilerskie, ikonograficzne, mnisi zajmowali się także rolnictwem i rybołówstwem; ogromne zasługi w rozwoju monasteru miał ihumen Damaskin;
- w 1843 roku zorganizowano transport wodny dla pielgrzymów licznie odwiedzających wyspę;
- w latach 1917-1940 wyspa znalazła się w granicach Finlandii, po powrocie tych obszarów do ZSRR mnisi w obawie przed prześladowaniami opuścili klasztor, wywożąc ze sobą najcenniejsze przedmioty, w fińskiej miejscowości Heinävesi założyli oni monaster – Nowy Wałaam;
- w końcu lat 40. na wyspie założono sowchoz, w latach 1952–1984 funkcjonował tam dom dla inwalidów wojennych i osób w podeszłym wieku; w tym okresie zniszczeniu uległo wiele zabytków architektury i przedmiotów związanych z historią klasztoru;
- w 1989 roku sześciu mnichów powróciło na Wyspę Wałaam, zaczęli oni odbudowę monasteru, odrodziło się życie zakonne (obecnie jest ok. 200 mnichów) i tradycje pielgrzymkowe.

Główne zabytki architektury: po licznych pożarach drewnianej zabudowy w latach 80. XVIII wieku zaczęto intensywne prace nad budową kamiennego kompleksu;

- Sobór Przemienienia Pańskiego (*Спано-Преображенский собор*) – stanowi główne kompozycyjne centrum monasteru, w jego krypcie znajdują się relikwie założycieli – Siergija i Germana;
- inne zabytki: Cerkiew Zaśnięcia NMP (*Успения Пресвятой Богородицы*); dzwonnica (72 m) z 16-tonowym dzwonem zw. *Andriej Pierwozwannyj*;
- monasterowi podlegają także rozrzucone po wyspach archipelagu Wałaamskiego 11 skitów (tj. pustelni), kapliczki, krzyże połączone z nim mostami lub kanałami, wiele z nich budowano na wzór miejsc z Ziemi Świętej; należy podkreślić harmonijność architek-

ry i wpisanie jej w piękno surowej północnej przyrody.

Ciekawostki: męski monaster mający status stauropigialnego, czyli podporządkowany bezpośrednio patriarche, nazywany jest często Północnym Afonem, jako podkreślenie związków z greckimi klasztorami na wzgórzu Athos;

- wg reguły możliwe są trzy formy trybu życia mnichów – wspólne w monasterze, w mniejszych grupach w skitach i odosobnione życie pustelnicze;
- pomimo surowego i kapryśnego północnego klimatu monaster sławił się swoimi sadami i ogrodami z licznymi gatunkami jabłoni, wiśni, malin, w cieplarniach hodowano nawet arbuzy i dynie;
- piękno klasztoru i jego szczególna duchowa atmosfera przyciągała malarzy (A. Kuindzi, I. Szyszkin, N. Roerich, I. Korowin), pisarzy (N. Leskow, F. Tjutczew, A. Murawjow, A. Apuchtin), kompozytorów (P. Czajkowski, A. Głazunow).

Sołowiecki Stauropigialny Monaster Męski Przemienienia Pańskiego – Sołowki (Спано-Преображенский Соловецкий ставропигиальный мужской монастырь – Соловки)

Położenie: północna Rosja, obwód archangielski, Wielka Sołowiecka Wyspa na Morzu Białym.

Czas powstania i założyciel: koniec lat 20. XV wieku; mnisi monasteru Kiriłło-Biełozierskiego – święci Sawwacjusz, German i Zosima.

Wybrane fakty związane z historią monasteru: XVI wiek to okres wzrostu ekonomicznego i politycznego znaczenia klasztoru dzięki działalności handlowej (warzono i sprzedawano sól, a także dary morza) i innym rozwijanym rzemiosłom;

- od lat 80. XVI wieku zaczęto wznosić potężne kamienne mury z wieżami (grubość murów 5-7 m, wysokości – do 11 m, długości – 1,2 km), później umieszczono tam garnizon strzelców, co wpłynęło na powstanie jednej z najpotężniejszych twierdz w Rosji;
- w latach 1668-1676 w okresie reformy Niko- na klasztor był niezdobytą twierdzą raskolników;
- od XVI do początku XX wieku miejsce zsyłania carskich więźniów politycznych i przeciwników oficjalnej Cerkwi, a w latach 1923-1939 ciężkie więzienie polityczne i część systemu obozów pracy – późniejszego Gułagu; okres ten został upamiętniony przez utworzenie muzeum, poświęconego pamięci ofiar terroru stalinowskiego;
- 1990 rok – początek odrodzenia życia monastycznego, w 1992 roku przeniesiono z Petersburga relikwie założycieli monasteru.

Główne zabytki architektury: najważniejsze sobory z II połowy XVI wieku – Zaśnięcia NMP i Przemienienia Pańskiego; w kompleks monasteru wchodzi również liczne budynki gospodarcze, mieszkalne, refektarz, dzwonnica, zachowany z początku XVII

¹⁴ Starczestwo – swoisty, charakterystyczny dla prawosławia, rodzaj przewodnictwa duchowego, duchowego ojcostwa, zapoczątkowany w starożytnym Kościele wśród Ojców Pustyni. Starcem nazywano nie ze względu na wiek lecz na głębię doświadczenia duchowego, zdobywanego całymi latami ascezy, modlitwy, rozmyślaniami, surowymi postami i ciężkiej fizycznej pracy. Starzec to ten, który został obdarzony szczególnym charyzmatem, łaską pośredniczenia między Bogiem i ludźmi. Starzec – to przewodnik duchowy, nauczający przykładem swojego życia, ale i słowem, pouczeniem, które miało poprowadzić ku Stwórcy, pomóc wybrać właściwą drogę. O fenomenie starczestwa patrz np.: Sołowjew A. (1997), *Ojcowie Cerkwi o starczestwie i monastyczynie*. Wyd. Bratczyk, Hajnówka; Cieślak I. (2005), *Starcy pustelni opuszczonej*. Wyd. Homini, Kraków.

wieku młyn wodny, w podziemiach znajdują się lochy i kazamaty.

Ciekawostki: w 1992 roku obiekt wpisano na listę światowego dziedzictwa UNESCO;

- w najbardziej na północ wysuniętym klasztorze Rosji, znajdującym się 165 km od koła podbiegunowego, mnisi założyli ogród botaniczny, oranżerię, sady;
- miejsce, z którym związani byli liczni czczeni przez prawosławnych święci i tzw. starcy.

Pustelnia Optyńska (Оптина Пустынь)

Położenie: obwód kałuski, 3 km od miasta Kozielska.

Czas powstania i założyciel: brak danych odnośnie konkretnej daty założenia (przyjmuje się XV wiek) i założyciela (wg legendy był nim nawrócony rozbójnik Opta, co objaśniałoby nazwę klasztoru, jednak bardziej prawdopodobnym wydaje się tłumaczenie słowa *optyńska* jako pustelnia *wspólna* dla mnichów i mniszek).

Wybrane fakty związane z historią monasteru: do końca XVIII wieku w klasztorze było stosunkowo niewielu mnichów, nierzadko borykał się on z trudnościami finansowymi, na co wpływ miał także kryzys cerkwi prawosławnej w XVIII wieku;

- 1795 rok uważa się za nową kartę w historii monasteru, przełożony Awraamij rozpoczął prace nad materialną i duchową odnową pustelni, zwiększyła się także liczba mnichów;
- w 1821 roku decyzją metropolity Filareta w pobliżu monasteru powstał skit, co przyczyniło się do szczególnego rozkwitu *starczestwa*; optyńscy starcy – lekarze ludzkich dusz, przyciągali niezliczone rzesze pielgrzymów, poszukujących własnej drogi życia, wsparcia, pomocy, uzdrowienia duchowego i fizycznego;
- w 1839 roku utworzono drukarnię;
- w 1923 roku władza komunistyczna zamknęła monaster; w latach 1939-1940 przetrzymywano tu polskich jeńców, rozstrzelanych później w lasach katyńskich;
- w 1987 roku zwrócono własność cerkwi rosyjskiej, co zapoczątkowało ponowne odradzanie się monasteru;
- w 1993 roku w święto Paschy w klasztorze z rąk satanisty zginęło trzech mnichów, którzy w oczach wiernych stali się współczesnymi męczennikami za wiarę.

Główne zabytki architektury: w głównym soborze Wprowadzenia Matki Bożej do Świątyni (*Введенский собор*) znajdują się relikwie starców, a także czczona Smoleńska Ikona Matki Boskiej; z początku XIX wieku pochodzi największa cerkiew Kazańskiej Ikony Matki Boże, w niej również umieszczono relikwie optyńskich starców.

Ciekawostki: 14 optyńskich starców zostało kanonizowanych przez cerkiew rosyjską;

- sława mnichów-starców przyciągała pielgrzymów wszystkich stanów, wśród nich

także licznych przedstawicieli świata kultury i sztuki, w monasterze byli m.in. M. Gogol, F. Dostojewski, L. Tołstoj, K. Leontiew, W. Sołowiow, P. Czajkowski.

Miejsca święte od wieków przyciągają tych, którzy chcą odnaleźć Boga, pragną pogłębić wiarę i doznać szczególnego przeżycia duchowego. Szukanie rozwiązania w trudnych sytuacjach życiowych, potrzeba uzyskania duchowej porady u starców, pragnienie doświadczenia cudu, chęć podziękowania za doznane łaski, ale także ciekawość, moda, zwiedzanie – to kolejne motywy skłaniające rosyjskich pielgrzymów do wyruszenia na pątnicze szlaki. Dla współczesnych Rosjan, pielgrzymki i nawiedzanie sanktuariów za granicą i w ojczyźnie jest wyrazem podtrzymywania wielowiekowych tradycji prawosławnej Rosji, przerwanych w okresie ZSRR. Dla wielu jest to również możliwość poznania wiary przodków w miejscach jej pojawienia i kultuwowania. Jest to ważne zwłaszcza dzisiaj, gdy, jak pokazują ankiety¹⁵, wiara Rosjan ma charakter głównie deklaracyjny, jest istotnym elementem ich narodowej tożsamości, ale często nie przekłada się ani na wiedzę o własnym wyznaniu, ani na aktywność religijną.

Literatura:

1. Bazyłow L. (1982), *Historia Rosji*. PWN, t. I, Warszawa.
2. *Britannica - edycja polska* (2003). Wyd. Kurpisz, t. 36, Poznań.
3. Chelini J., Branthomme H. (1996), *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
4. Jackowski A. (2003), *Pielgrzymki oraz turystyka religijna – problemy terminologiczne*. W: J. Bergier, J. Żbikowski (red.), *Turystyka a religia*. Wyd. PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, s. 11-26.
5. Kosiewicz J. (2003), *Turystyka pątnicza – perspektywa teoretyczna i historyczna*. W: J. Bergier, J. Żbikowski (red.), *Turystyka a religia*. Wyd. PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, s. 27-34.
6. Lanzi F. i G. (2006), *Miejsca święte chrześcijan. Najświętsze sanktuaria i pielgrzymki świat*. Wyd. Jedność, Kielce.
7. Madej Z. (1993), *Rosyjskie zmagania cywilizacyjne*. Oficyna Naukowa, Warszawa.
8. F. Nieuważny (red) (1994), *Słownik pisarzy rosyjskich*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
9. Nizioł M. (2004), *Dylematy kulturowe międzynarodowej roli Rosji*. Wyd. UMCS, Lublin.
10. Piekarska-Winkler D. (2007), *Idea Świętej Rusi a reformatorska działalność Piotra Wielkiego*. W: Przegląd Humanistyczny, Nr 2, s. 21-34.

¹⁵ Patrz np. <http://www.pravmir.ru/portret-sovremennogo-palomnika-opros-v-ocheredi-k-poyasu-presvyatoy-bogorodicy/> (30.05.2012).

11. Poppe A. (1968), *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*. PWN, Warszawa.
12. Uspienski B. (1999), *Percepcja historii w dawnej Rusi i doktrynie „Moskwa – Trzeci Rzym”*. W: Konteksty, Nr 4, s. 66-75.
13. Самойленко А. А. (2006), *География туризма*. Изд. Феникс, Ростов-на-Дону.
14. <http://palomnic.org/heritages/history/poplavskaya/> (27.02.2012)
15. <http://www.patriarchia.ru/db/text/508396.html> (27.02.2012)
16. <http://www.bibliotekar.ru/zhizneopisaniya/1.htm> (29.02.2012)
17. <http://www.hraam.ru/photo/russia> (16.03.2012)
18. <http://www.valaam.ru/> (16.03.2012)
19. <http://drevo-info.ru/articles/14818.html> (16.03.2012)
20. <http://janpielgrzym.ucoz.com> (19.03.2012)
21. <http://www.solovki-monastyr.ru/> (19.03.2012)
22. <http://www.stsl.ru/> (19.03.2012)
23. <http://www.optina.ru> (19.03.2012)
24. <http://www.slovoblog.ru/krylov/palomnik/> (19.03.2012)

PILGRIMAGES AND SANCTUARIES IN RUSSIA – A BRIEF HISTORICAL PROFILE

Social Dissertations, Issue 1 (VI), 2012

Edyta Klimiuk

Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska

Summary: The need of contact with the sacred, the will of spiritual improvement, the belief that there are places from which prayer reaches God quicker – all this influenced the creation and preservation of the phenomenon of pilgrimage. Rus (Ruthenia), which was introduced to the circle of eastern Christianity, also preserved pilgrimage traditions. This article presents a brief outline of the development of peregrination in Russia, including pilgrimages abroad and to domestic national sanctuaries. It also covers the contemporary times when the transformation of the political system, the opening of the borders and the restored freedom to practice a faith all influenced the resurrection of the custom of visits to holy places. The article also profiles four monasteries which continue to be the main centres of the Russian Orthodox Church.

Key words: Christianity, sanctuaries, pilgrimages, Orthodox Church in Russia, foreign peregrinations of Russians, Russian monasteries

Introduction

The creation of the world and man presented in the Book of Genesis is at the same time a religious and literary description of the act of creating something out of nothing (lat. *creatio ex nihilo*). This biblical cosmology also explicitly indicates that the universe and mankind were created by the transcendent and only God¹, who is the source and cause of everything that is. The Judeo-Christian tradition emphasises the close and love-filled relations between the creation and the Creator, which was expressed in the depiction of Eden – the paradise garden created for the first humans. The disobedience of Adam and Eve led to the break of this unique bond and entailed banishment and loss of the paradise, which has since become synonymous with lost joy and innocence. A return to Paradise and to the places of happiness is equal to the return to the initial unity with God, which is the goal of all believers.

The idea of returning to the lost Eden has accompanied mankind for centuries. The earthly, material signs of this intention seem to be the so-called holy places (lat. *loca sacra*) – sanctuaries, monasteries and temples attracting pilgrims, who often come from the farthest parts of the world. As F. and G. Lanzi write:

“Creation was fully in the hands of the Creator, in total intimacy, which is well-illustrated by the Book of Genesis: God strolled about the earthly paradise, a happy home, with Adam. Then came sin and banishment. Since then, humanity has been marked with the search for the lost land, the land of the Father. Man is always on the journey to return. Due to the way of creation and life, sanctuaries are like advances and signs of opportunity for such return” (Lanzi 2006, p. 9).

Initially, Christians travelled to places marked

with the earthly activities and life of Christ. The development and strengthening of Christianity entailed the creation of places of cult associated with the deaths of martyrs, the lives of saints, relics, miracles or revelations in specific countries.

In the early stages of Christianity, the idea of pilgrimages was very limited. Its expansion fell to the 4th Century, i.e. the rule of Constantine the Great, who not only granted freedom to the followers of Christ (in the year 313), but also actively supported the development of the Church by financing church constructions and passing favourable legal regulations. These had a great impact on the formation of its economic foundation and creation of infrastructure for the faithful. The personal example of Constantine's mother, Helen, was also of significance, as she travelled to the Holy Land in 326 and took it under her care. Another factor was produced by the excavations of the time, which led to the discoveries of several relics, including the relics of the Holy Cross, later divided into numerous fragments and distributed among many places of worship outside the Holy Land (Jackowski 2003, p. 12-13).

However, it should be noted that pilgrimages, journeys motivated by religious factors, have their roots in times long before Christianity. It is one of the oldest forms of worshipping gods and accompanies mankind in all stages of its historical development in various parts of the world. It gained particular significance with the foundation of the great religions of the world (Jackowski 2003, p. 11-14; Kosiewicz 2003, p. 29-32).

This article constitutes a short historical profile of the development of Russian pilgrimage traditions to foreign and domestic Orthodox centres, also covering modern times. It indicates the most important factors shaping these traditions and presents the four most important Orthodox monasteries in Russia.

¹ The idea of monotheism, i.e. the belief that there is only one God, contained in the volumes of the Old Testament stood out among the beliefs of the times, which were based on worship of many gods and deities.

Russian pilgrimage traditions

Its official baptism² in the year 988 was one of the most important events defining the further development directions of east Slavdom. Kievan Rus³ found itself in the circle of the Byzantine civilisation⁴, which was reflected in the political system being constructed and operations of state and church institutions (Madej 1993, p. 28). With time, Christianity began to develop religious customs and pilgrimages to holy lands in the Byzantine Empire, which also became a tradition in Rus. For ages, the three main destinations for eastern Slavs were Constantinople, the Holy Land (Palestine, Jerusalem) and the Holy Mountain Athos (Rus. Afon). The aforementioned centres significantly influenced the ideological formation of Christianity in Rus. A. Poppe notes:

over a century, the bonds between the Russian Church and the Byzantine Church were strengthened, not only due to the institutional associations, but mainly by way of the expanding ideological relations of the Russian monastic movement with the Byzantine monastic centres. They determined the allegiance of the Rus Orthodox Church towards its Byzantine teacher (Poppe 1968, p. 234).

In the 13th Century, the Mongol captivity and dependence on the Golden Horde temporarily separated the believers from the Orthodox sanctuaries of the East. Starting midway through the 14th Century, the custom of visiting places of cult outside of the state of Rus began to slowly resurrect, however, the vital transformations in the Near East associated with the growing strength and influence of the Ottoman empire, as well as the several scattered wars between Russia and Turkey between the 17th and 19th Centuries, also had impact on the preservation of the pilgrimage traditions. A significant improvement did not take place until the second half of the 19th and the beginning of the 20th Century, when pilgrimages to the Holy Land also became popular among the lowest social class - the peasants. The Russian Spiritual Mission in Jerusalem⁵ and the

Palestine Imperial Orthodox Association⁶ provided these pilgrims with a lot of support. What is more, the national treasury assigned significant material resources for purchases of land and construction of various religious and secular buildings. These were to serve the numerous pilgrims and to create a semblance of home in the foreign land, referred to as *Russian Palestine* (Русская Палестина).

The journeys to faraway lands were associated with great difficulty, sacrifices, costs and dangers. Thus, those able to reach their destination became perceived somewhat as being messengers to the larger community, and hence, felt obliged to share all of their experiences. In this regard, those with education wrote about their experiences, which gave birth to a new genre of old Russian literature (*хождения*). The approximately 70 known works of this nature include *Hegumen Daniel's Journey to the Holy Land*⁷, which provided factographic precision in his descriptions of the monuments and places according to church traditions, associated with the life and activity of Christ and other biblical figures, thus creating a guide for future pilgrims⁸. Later authors included both clergymen and laics. As an Old Russian literary genre, not only did it provide information on other countries, but also played a key role in the development of the prose of the time (Nieuważny 1994, p. 82-83).

Along with the distant journeys, the pilgrim traffic inside the country also grew, which resulted in the creation of more centres of the Orthodox Church. The fall of Constantinople and its occupation by the army of the Turkish sultan in 1453, had great impact upon the significance of Russia's own places of worship and its monasteries. Rus began to consider itself as the inheritor of eastern Christianity, a nation preserving devotion in the true faith, a continuer of the Byzantine tradition. This was confirmed by the dynastic marriage in the year 1472 between Ivan III and Sophia Palaiologina, who was related to the final Byzantine emperor, as well as the use of the two-headed eagle on the royal seal, changes to the court ceremonies and, with time, addressing the ruler as

² The adoption of Christianity was a well thought-out strategy in the development of a rising state. It was dictated by political and utilitarian reasons - unification of the subjects through a religious cult and elevation of the rank of Rus and strengthening of its international position (Nizioł 2004, p. 20-21).

³ The origins of the present-day Russia reach the turn of the 9th and 10th Centuries and are associated with the foundation of the Kievan Rus, the first state organisation of the eastern Slavs. The word *Rus* is also used for the later state structures founded in East Europe during the period of the feudal fragmentation and the Tatar and Mongol captivity (12th - 15th Centuries). The long process of uniting separate lands surrounding Moscow ended in the early 16th century, and, as told by Bazylow, "this time saw the beginning of the history of Russian monarchy". The Grand Duchy of Moscow gave birth to the Great Russian State. Between the 15th and 17th Centuries, the word *Russia* (a form of the Greek name of Rus, i.e. *Roussia*) was used interchangeably with the names Rus, State of Ruse, State of Moscow. Today, the word *Rus* is considered an ethnic name, while the word *Russia* the name of the state (Bazylow 1982, p. 174, *Britannica - Polish edition*, 2003, T. 36, p. 413).

⁴ The choice of Byzantium was a conscious decision of Vladimir the Great, who "did not want to fall under the political dependency of the West. As it turned out, Rus was strong enough to make the decision and accept Christianity from the East, rather than the West like many Slavic states, while avoiding feudal dependency to Byzantium" (Nizioł 2004, p. 21).

⁵ *Русская духовная миссия в Иерусалиме* - a mission founded in 1847 on the basis of the decree of Tsar Nicholas I and with great involvement

of archbishop Porphiry Uspenski, aimed to not only assist Russian pilgrims, but also support the Orthodox Church in the Holy Land and fulfil the mission of the Russian Empire as the protector of the Orthodox Church. The mission continues to provide assistance and support to Russian pilgrims to this day. Official website: <http://www.rusdm.ru/>

⁶ *Императорское Православное Палестинское Общество (ИППО)* - under different names, this Association is active to this day. Besides assisting pilgrims, its operations included the development of education, protection of temples and sanctuaries, construction of new religious structures and pilgrimage houses, development of publishing houses, as well as scientific research in the fields of the history, culture and tradition of Mediterranean and Near East countries. Official website: <http://www.ippo.ru/>

⁷ *Житие и хождение игумена Даниила из Русской земли* - created during the journey of 1106-1108, it gained great popularity and was copied numerous times.

⁸ It should be noted that the Russian word *паломник* - pilgrim - is derived from the word *palm*, in the meaning of *palm branch/a branch from a palm tree*, and means *one who carries the palm branch*. The term was originally used to describe the journeyers on their way to the Holy Land and was associated with the custom of bringing back palm leaves (see e.g., <http://www.slovoblog.ru/krylov/palomnik/>; <http://www.familii.ru/component/poll/144-25848>).

the tsar who rules by the "grace of God"⁹ and the stating that he remains the only righteous ruler of all followers of the Orthodox Church. The fact that Ivan III's bride was from the house of the Byzantine Emperors greatly elevated the ruler's prestige and the importance of Rus on the international arena (Bazyłow 1982, p. 171). This also made the Orthodox Church stronger and made it achieve independence thanks to the creation of the Moscow Patriarchate in the following century (in the year 1589). The formation of Russia's image as a bastion of true faith and the locus of the global Orthodox Church with its messianic duty, was also greatly influenced by the 16th Century historiographic concept known as the "theory of three Romes" attributed to the monk Philotheus¹⁰. According to this idea, after the fall of Rome and Constantinople, i.e. the second Rome, Moscow, as the third Rome, is the final place for the development of humanity under the Orthodox faith and was chosen by God (Nieuważny 1994, p. 117-118; Bazyłow 1982, p. 173). The concept of "Holy Rus"¹¹, which frequently appeared in various folk and literary works, once again emphasised the roots of the Russian nation in Christian tradition.

This all combined to influence the rise in the significance of the national sanctuaries. These began to be visited by representatives of various social groups, including dukes and tsars. During the following centuries, the intensity of the internal and external pilgrim traffic in Russia varied, but it always constituted an inseparable element of the spirituality of the believers. With its new political system, the 20th Century brought many changes to the religious life. As a part of the tsarist, bourgeois and slavish past, the Orthodox Church was to disappear from the lives and minds of the people. In accomplishing this, persecutions of the followers occurred, clergymen were removed and places of worship were demolished. In the USSR, although pilgrimages did not die out, they were very limited and of a secret, illegal nature.

⁹ For further reading on the formation of the special authority of the ruler and its attributed divine origin in Rus, see e.g. Poppe (1968), p. 223-234.

¹⁰ B. Uspienski sees the actual author of the *Moscow - The Third Rome* conception not in Philotheus, but in Simon, the hegumen of the Trinity Lavra of St. Sergius. Thus, the version of Philotheus would be another edition of the idea in question (Uspienski 1999, p. 70-71).

¹¹ Although it was often associated with the *Moscow - The Third Rome* conception, the idea of Holy Rus was actually older, born with the growth of Christianity and its expansion in Rus. The period of captivity, the frequent invasions and pillages gave birth to the idea of the fall of Rus, which could only be prevented by a return to God, to the true, i.e. Orthodox faith (Piekarska-Winkiel 2007, p. 22-23). Dmitry Likhachov, a recognised literature and culture specialist, describes this concept as follows: "What is this 'Holy Rus'? It is not the same thing as Russia; it is not an entire country, with everything sinful and low and all that has always been there. 'Holy Rus' is a collection of all its sanctities. Its monasteries, churches, priests, relics, icons, liturgical vessels, saints, holy events from the history of Rus. All this was somewhat combined in the concept of Holy Rus, releasing from everything sinful, becoming something unearthly and cleansed, beginning to exist beyond earth and reality, immortal" <http://www.bibliotekar.ru/zhizneopisaniya/1.htm>.

Contemporary Russia - resurrection of the pilgrimage movement

The 1990s brought Russia freedom of faith and contributed to the revival of the spiritual life of the Orthodox Church, as well as other religions. However, it should be noted that when compared to other religions, in Russia, the Orthodox Church is special, due to both the number of people declaring association and its historical role as a national religion. M. Nizioł writes:

The Church is continuously considered one of the few institutions, which the Russians respect; they may not attend masses, but most of them consider the Orthodox Church an important element of true Russian identity. Among the spiritual void and identity crisis (...) the Church provides valuable support (Nizioł 2004, p. 76).

The revival also concerns the material heritage of the Orthodox Church – the recovery, reconstruction and foundation of new churches and religious buildings continues to this day. The renovations and work for the benefit of the churches or monasteries are done by not only clergymen, but also laics, the so-called *trudniks* (трудники), who offer their assistance voluntarily and free of charge, live in the monastery and take part in the everyday masses and prayers during longer operations¹².

Today, visits to the more and less known sanctuaries are made by individuals, families or groups organised by travel offices or special pilgrimage agencies, both secular and those operating under the Orthodox Church. They offer various pilgrimage routes through Russian Orthodox sanctuaries and historically important pilgrim routes abroad. Today, much like in previous centuries, the highest number of Russians visit the Holy Land¹³. Moreover, male followers continue to consider the Holy Mountain Athos, with the Russian monastery of St. Panteleimon, a significant centre. Some pilgrims also travel to the Italian town of Bari, to bow before the relics of Nicholas the Wonder-worker, one of the most important saints worshipped by the Orthodox Church. Other destinations include the monasteries of the Ukraine – mainly in Kiev (the Pechersk Lavra), and the temples in Crimea.

Those who for various reasons are unable to travel abroad, visit the Russian sanctuaries of local, regional and national significance.

¹² According to data from 2008, the Russian Orthodox Church owns 804 monasteries (234 friaries and 244 nunneries) of which the majority are located in Russia. The Russian Orthodox Church is also associated with monasteries in the countries of the so-called *near abroad*, i.e. former USSR republics and current CIS members, as well as countries of the so-called *far abroad*, i.e. other countries of Central Eastern Europe and beyond. See <http://www.patriarchia.ru/db/text/508396.html>

¹³ Before the revolution of 1917, the Russian Orthodox Mission in the Holy Land held approximately 70 lots, most of which were lost during the era of the USSR. Only about ten are left today. It should be noted that there are currently two Russian Orthodox Missions active in Jerusalem – one associated with the Orthodox Church of the Moscow Patriarchate and one of the Russian Orthodox Church in Exile.

The most important Russian Orthodox monasteries

Monastic life played a key role in the formation of the Russian Orthodox spirituality. Through a life full of sacrifice, devotion and prayer, the monks became missionaries of the faith, and role models. This approach attracted others willing to serve God and man. Small communities with time, transformed into monasteries, which became an inseparable part of Russian history. Built by the monks and followers, supported by the Tsars, they served not only the propagation of faith, but also the development of culture and science. They also fulfilled social functions thanks to their organisation of shelters and hospitals and, as land owners, influenced the economic and political growth of the state.

The main sanctuaries presented below are permanent features in the landscape of Russian spirituality. They constitute a part of the enormous and interesting heritage of the Russian Orthodox Church.

The Trinity Lavra of St. Sergius (Троице-Сергиева лавра)

Location: about 70 km to the north-east of Moscow, in the town of Sergiyev Posad (named Zagorsk between the years 1930 and 1991).

Time of foundation and founder: around the year 1340; Sergius of Radonezh (one of the more important saints of the Russian Orthodox Church, ascetic, wonder-worker, reviver of the monastic life, great supporter of uniting the land of Rus, patron and protector of Rus).

Selected facts from the history of the monastery: from its beginnings to this day, the lavra remains the most important Orthodox sanctuary in Russia; for centuries, it was not only the religious and spiritual, but also the cultural, educational, economic and political hub of Rus and Russia:

- a great part of Dmitry Donskoy's victory over the Tatars in the Battle of Kulikovo is attributed to the prayers and blessing of Sergius, as well as his sermons, which led to the union of the Russian forces; this victory influenced the rise of the monastery's prominence and provided it with the care of successive rulers;
- during the years 1608-1610 (the Time of Troubles), the monastery withstood the 16-month siege of the Polish-Lithuanian army; during this time, it actively supported the common uprising of Minin and Pozharsky against the Polish intervention;
- during the battles for the throne, Peter I found refuge within the walls of the monastery twice;
- in 1744, the monastery was promoted to the rank of *lavra*;
- the Moscow Clergy Academy was moved to the lavra in 1814;
- between the years 1920 and 1946, the lavra was occupied by laic institutions; after World War II, the seminar was permitted to operate and masses were allowed.

Main architectural monuments: the lavra is surrounded by great walls with 12 towers and total length of 1.6 km;

- the Holy Trinity Cathedral (15th Century) is the oldest building of the lavra. It contains the relics of Saint Sergius; the iconostasis made under the supervision of A. Rublev, and containing his *Holy Trinity* icon, is a priceless decoration;
- the Dormition of the Theotokos Cathedral was funded by Ivan IV the Terrible, the Godunov tomb is located nearby;
- other monuments: the bell tower (18th Century), composed of 5 storeys, is the tallest structure of the lavra (88 m); the refectory has an area exceeding 500 sq. m, and is built without any columns supporting the vault; the chapel with a miraculous spring.

Interesting facts: the monastery was associated with the greatest of Russia's icon artists – A. Rublev (the original of his grand *Holy Trinity* icon is currently located in the Tretyakov Gallery in Moscow) – as well as other artist and writers; the monastery produced approximately 70 saints of the Russian Orthodox Church.

- for ages, the monastery was the destination of the pilgrimages of ordinary believers and people from higher social classes, including dukes and tsars, who spared no money on the construction of new temples and places of cult;
- the structure of the Moscow Clergy Academy includes not only the seminary, but also the School of Church Choir Conductors and the School of Writing Icons;
- in 1993, the lavra was inscribed on UNESCO's World Heritage List.

The Valaam Monastery of the Transfiguration of the Saviour (Валаамский Спасо-Преображенский монастырь)

Location: northern Russia, Republic of Karelia, Valaam Island, in the northern part of Lake Ladoga.

Time of foundation and founder: conclusive data not available – it is known that there were monk communes here as early as in the 10th and 11th Centuries; the documented history of the monastery reaches back to the 14th Century; the founders are considered to be saints Sergey and German; according to legend, in the 1st Century, Andrew the Apostle himself arrived on the island and left a stone cross on the archipelago.

Selected facts from the history of the monastery: due to its location, the monastery was destroyed numerous times and the monastic life on the island died down, e.g. during the battles for the strategic transport route called "from the Varangians to the Greeks" (*путь «из варяг в греки»*), the wars between Russia and Sweden, and during the communist rule of the 20th Century;

- the 19th Century saw the religions (resurrection of the so-called staretism¹⁴) and economic prime of the monastery; the various craft shops, including carpentry, locksmithery, jewellery and iconography, prospered; the monks were also active in agriculture and fishery; the hegumen Damaskin made great contributions to the development of the monastery;
- the year 1843 saw the organisation of water communication for the numerous pilgrims visiting the island;
- during the years 1917-1940, the island found itself within the borders of Finland; after its return to the USSR, the monks abandoned the monastery in fear of persecution and took the most valuable items with them; they founded a new monastery – New Valaam – in the Finnish town of Heinävesi;
- a sovkhos was created on the island during the 1940s; during the years 1952–1984 it was home to war invalids and the elderly; during this period many architectural monuments and items associated with the history of the monastery were destroyed;
- in 1989 six monks returned to Valaam Island and began the reconstruction of the monastery; this revived the monastic life (today, there are approximately 200 monks) and pilgrimage traditions.

Main architectural monuments: after its wooden buildings had caught fire numerous times, the 1780s saw the beginning of intensive work on the construction of a stone complex;

- the Transfiguration of the Saviour Cathedral (*Спасо-Преображенский собор*) is the main compositional centre of the monastery; its crypt hosts the relics of its founders – Sergei and German;
- other monuments: Dormition of the Theotokos Orthodox Church (*Успения Пресвятой Богородицы*); bell tower (72 m) with a 16-tonne bell called *Saint Andrew*;
- the monastery also governs the 11 *skits* (hermitages) scattered around the islands of the Valaam Archipelago, as well as chapels, crosses connected by bridges or channels, many of which were constructed to replicate the models found in the Holy Land; the harmony of the architecture and its composition with the raw beauty of the northern environment is worthy of note.

Interesting facts: the male stavropegial (i.e. sub-

ject directly to the patriarch) monastery is often referred to as the North Athos, to emphasise the relations with the Greek monasteries on Athos Mountain;

- according to the rule, there are three possible lifestyles for monks – together in the monastery, in smaller groups in skits and secluded hermitage;
- despite the rough and capricious northern climate, the monastery was famous for its orchards and gardens which contained numerous kinds of apples, cherries and raspberries; even watermelons and pumpkins were cultivated in the greenhouses;
- the monastery's beauty and extraordinary spiritual atmosphere attracted painters (A. Kuindzhi, I. Shishkin, N. Roerich, I. Korovin), writers (N. Leskov, F. Tyutchev, A. Muraviov, A. Apuchtin) and composers (P. Tchaikovsky, A. Glazunov).

The Solovetsky Monastery of the Transfiguration of Jesus – Solovki (Спасо-Преображенский Соловецкий ставропигиальный мужской монастырь – Соловки)

Location: northern Russia, Arkhangelsk Oblast, Bolshoy Solovetsky Island on the White Sea.

Time of foundation and founder: late 1420s; monks of the Kirillo-Belozersky Monastery – saints Savvaty, German and Zosima.

Selected facts from the history of the monastery: the 16th Century was a time of economic and political growth for the monastery, thanks to trade (salt production and sale of salt and sea gifts) and other developed crafts;

- the 1580s saw the erection of the great stone walls with towers (wall thickness 5-7 m, height – up to 11 m, length – 1.2 km), this later became the home of the riflemen garrison, which influenced the creation of one of the most powerful fortresses in Russia;
- during the years 1668-1676 of the Nikon reform, the monastery was the unconquered fortress of the *raskols*;
- between the 16th and the beginning of the 20th Century, it served as the place of exile for tsarist political prisoners and opponents of the official Orthodox Church; during the years 1923-1939, it was a hard-labour prison and part of the labour camp system – the later gulag; this period was commemorated with the foundation of the museum dedicated to the memory of the victims of the Stalin terror;
- 1990 – beginning of the revival of monastic life; the relics of the monastery founders were brought back in from Saint Petersburg, in 1992.

Main architectural monuments: the most important cathedrals from the second half of the 16th Century – Dormition of the Theotokos and the Transfiguration of Jesus; the monastery complex – this also

¹⁴ Staretism – a peculiar, Orthodox type of spiritual guidance, spiritual fatherhood, initiated in the ancient Church among the Desert Fathers. Staret (old man) was a name not given due to age, but rather the depth of spiritual experience gained from many years of asceticism, prayer, contemplation, strict fasts and hard physical labour. A staret is one who is blessed with particular charisma, the grace of mediation between God and men. A staret is a spiritual guide, teaching by the example of his life, but also words and advice intended to lead to the Maker, to choose the right path. For further reading on the phenomenon of staretism, see e.g. Sołowjew A. (1997), *Fathers of the Orthodox Church on staretism and monasticism*. Pub. Bratczyk, Hajnówka; Cieślak I. (2005), *The starets of the Optina monastery*. Pub. Homini, Kraków.

includes numerous utility and residential buildings, a refectory, bell tower, a preserved watermill from the beginning of the 17th Century, and dungeons and casemates in the undergrounds.

Interesting facts: in 1992, the site was inscribed on UNESCO's World Heritage List;

- in the northernmost Russian monastery, 165 km away from the polar circle, the monks created a botanic garden, an orangery and orchards;
- numerous Orthodox saints and *starets* were associated with this place

The Optina Monastery (Оптина Пустынь)

Location: Kaluga Oblast, 3 km from the town of Kozelsk.

Time of foundation and founder: no available information on the precise date of foundation (it is assumed as the 15th Century) and the founder (according to legend, the founder was Opta, a reformed highwayman, which would explain the name of the monastery, but it is more likely that the name translates to *common* hermitage for monks and nuns).

Selected facts from the history of the monastery: until the end of the 18th Century, there were few monks in the monastery; it had frequent financial problems, which was also influenced by the 18th Century Orthodox Church crisis;

- the year 1795 is considered a new page in the history of the monastery, as the Superior Avraamy began work on the material and spiritual renovation of the hermitage; the number of monks also increased;
- in 1821, the Metropolitan Filaret decided to create a skit near the monastery, which significantly affected the development of the Staretism; the Optina starets – the doctors of human souls – attracted countless legions of pilgrims searching for their way of life, for support, assistance, spiritual and physical healing;
- the print workshop were created in 1839;
- in 1923, the Communist government closed the monastery; it served as a prison for Polish captives who were later executed in the Katyn forests during the years 1939-1940;
- in 1987, the ownership was transferred back to the Russian Orthodox Church, which once again brought the revival of the monastery;
- during the holiday of Passover in 1993, three monks were murdered by a Satanist in the monastery and became contemporary martyrs to their faith.

Main architectural monuments: the major Cathedral of the Introduction of the Virgin Mary to the Temple (*Введенский собор*) contains the relics of many starets, as well as the cult Smolensk Icon of the Virgin Mary; the largest church of the Kazan Icon of the Virgin Mary dates back to the beginning of the 19th Century and also contains the relics of many of Optina's starets.

Interesting facts: 14 Optina starets have been canonised by the Russian Orthodox Church;

- the fame of the starets-monks attracted pilgrims of all states, including numerous representatives from the worlds of culture and arts. The monastery's visitors included N. Gogol, F. Dostoyevsky, L. Tolstoy, K. Leontyev, W. Solovyov, P. Tchaikovsky.

For ages, the holy places have attracted those, who wish to find God, strengthen their faith and have an extraordinary spiritual experience. Other motives persuading Russian pilgrims include the search for solutions in difficult life situations, the need of spiritual guidance from the starets, the will to experience a miracle, and the need to give thanks for obtained blessings. Pilgrimages were also undertaken out of curiosity, the desire to follow contemporary trends and for sightseeing purposes. To contemporary Russians, pilgrimages and visits to domestic and foreign sanctuaries are expressions of preserving the historical traditions of Orthodox Russia, which were interrupted during the era of the USSR. For many, it is also an opportunity to learn about the faith of their ancestors in the places of its origin and cultivation. This is particularly important today, since, as shown by research¹⁵, the faith of Russians is mainly declarative; it is a significant element of their national identity, but does not translate into knowledge of their own faith or religious activeness.

References:

1. Bazyłow, L. (1982), *Historia Rosji*. PWN, Vol. I, Warszawa.
2. *Britannica – Polish edition* (2003). Pub. Kurpisz, Vol. 36, Poznań.
3. Chelini J., Branthomme H. (1996), *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*. PAX Publishing Institute, Warszawa.
4. Jackowski, A. (2003), *Pielgrzymki oraz turystyka religijna – problemy terminologiczne*. In: J. Bergier, J. Żbikowski (ed.), *Turystyka a religia*. Pub. PWSZ in Biała Podlaska, Biała Podlaska, pp. 11-26.
5. Kosiewicz, J. (2003), *Turystyka pątnicza – perspektywa teoretyczna i historyczna*. In: J. Bergier, J. Żbikowski (ed.), *Turystyka a religia*. Pub. PWSZ in Biała Podlaska, Biała Podlaska, pp. 27-34.
6. Lanzi F. i G. (2006), *Miejsca święte chrześcijan. Najśłynniejsze sanktuaria i pielgrzymki świat*. Pub. Jedność, Kielce.
7. Madej, Z. (1993), *Rosyjskie zmagania cywilizacyjne*. Oficyna Naukowa, Warszawa.
8. F. Nieuważny (ed.) (1994), *Słownik pisarzy rosyjskich*. Wiedza Powszechna, Warsaw.

¹⁵ See e.g. <http://www.pravmir.ru/portret-sovremennogo-palomnika-opros-v-ocheredi-k-poyasu-presvyatoj-bogorodicy/> (30.05.2012).

9. Nizioł, M. (2004), *Dylematy kulturowe międzynarodowej roli Rosji*. Pub. UMCS, Lublin.
10. Piekarska-Winkler, D. (2007), *Idea Świętej Rusi a reformatorska działalność Piotra Wielkiego*. Przegląd Humanistyczny, Issue 2, p. 21-34.
11. Poppe, A. (1968), *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*. PWN, Warszawa.
12. Uspienski, B. (1999), *Percepcja historii w dawnej Rusi i doktrynie „Moskwa – Trzeci Rzym”*. Konteksty, Issue 4, p. 66-75.
13. Самойленко, А. А. (2006), *География туризма*. Изд. Феникс, Ростов-на-Дону.
14. <http://palomnic.org/heritages/history/poplavskaya/> (27.02.2012)
15. <http://www.patriarchia.ru/db/text/508396.html> (27.02.2012)
16. <http://www.bibliotekar.ru/zhizneopisaniya/1.htm> (29.02.2012)
17. <http://www.hraam.ru/photo/russia> (16.03.2012)
18. <http://www.valaam.ru/> (16.03.2012)
19. <http://drevo-info.ru/articles/14818.html> (16.03.2012)
20. <http://janpielgrzym.ucoz.com> (19.03.2012)
21. <http://www.solovki-monastyr.ru/> (19.03.2012)
22. <http://www.stsl.ru/> (19.03.2012)
23. <http://www.optina.ru> (19.03.2012)
24. <http://www.slovoblog.ru/krylov/palomnik/> (19.03.2012)